

141. ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА ОПШТЕ БОЛНИЦЕ У ПРОКУПЉУ

Спец. др мед. Срђан Мијатовић

**Рад је презентован на XIII научно-стручном скупу „Историја медицине, фармације, ветерине и народне здравствене културе” у Зајечару 17. новембра 2022. године и публикован је у зборнику радова са тог научног скупа*

Историја организације здравства у Прокупљу и Топличком округу је дуго била занемарена тема у историји српске медицине. Овај рад има за циљ да још једном укаже на вредност чувања локалне научне традиције, као важног сегмента целокупног националног наслеђа. Рад приказује оснивање и деловање Привремене војне болнице у Прокупљу, као претече формирања прве прокупачке цивилне болнице, основане 27. јула 1881. Овај датум указује да болница у Прокупљу бележи свој контунитет од 141 године постојања и успешног деловања. У жељи да се традиција чува и негује, овим редовима описујемо рану организацију здравства у Топличком округу, са обећањем да настављамо истраживање, како би сачували сво прегалаштво својих претходника чувара народног здравља - лекара, сестара, болничара, апотекара, ветеринара и других хуманиста у рату и миру.

*

Постоје датуми у историји једног народа који су толико значајни да често представљају прекретницу националног бића тог народа. Један од таквих датума био је дан Светог Николе 1877. године. Мобилисана српска војска под вођством кнеза, а потоњег краља Милана Обреновића, ослободила је Прокупље. Тако је Прокупље уочи Светог Николе, 18. децембра 1877. године, постала једна од првих слободних вароши у току Другог српско-турског рата.

Убрзо по ослобођењу Прокупље постаје седиште Топличког округа са срезовима: Прокупачким, Куршумлијским, Ибарским и Вучитрнским. Добрички и Јабланички срез се припајају Топличком округу по враћању Косова Турској 1879. године. После ослобођења од Турака у Топлици долази до етничких промена. Још у току рата, а и касније, готово целокупно муслиманско становништво (Турци, Арбанаси и Черкези) иселило се из Топлице. У напуштена насеља се вратило српско становништво. Насељавање Топлице је трајало до почетка 20. века. Да би спречила стихију у насељавању, српска влада донела је неколико закона о насељавању.

Књига „Србија – опис земље, народа и државе” штампане 1887. године оставља запис о Топлици, који делом цитирамо:

Ни у једном крају наше отаџбине није се становништво досељавањем и расељавањем тако јако мењало као у Топлици, где је, може се казати, после најезде Турака завладала била права сеоба народа, у великоме. Поводећи се за својом црквеном главом, пећким патријарима, Топличани су као год и њихова браћа са Косова и околине оставили своју отаџбину и кренули се за њима у земље преко Саве и Дунава, куда их Аустрија мамљаше многим лепим обећањима. Тако Топлица остаде готово пуста и у њу, онако дивну и родну, стадоше Арнаути из њихових кршева наваљивати. Тако је у њој све до пред рата за независност Србије становништво било готово скроз арнаутско. Но пошто Нови Крајеви припадоше Србији, Арнаути се, нешто вољно, а нешто и силом без мало сви иселише које у Косово које у околину му.

Тако Топлица опусте на ново, и у њу навалише насељавати се тада Срби из свих суседних српских земаља, из њихових кршевитих и сиромашних предела. Отуда је томе још и данас и у говору и ношњи становништва већа разноликост него и у једноме крају наше земље.

Ослобођено Прокупље се убрзано насељава, доживљава нагли развој у формирању првих институција, развоју образовања, здравства, пољопривреде, трговине и других делатности.

Слика број 1. Панорама Прокупља 1879. године (Албум краља Милана)

У историји српског народа постојала су и постоје раскршћа, нове бразде и путање, које су трасиране и судбинама и службовањима заслужних великана, у овом случају прегалаца и пионира у организовању здравствене заштите. Отуда се у ослобођеном Прокупљу, у целом Топличком округу убрзано кренуло новим браздама и новим путевима.

Пионирску улогу и велике заслуге у раној организацији и развоју здравствене службе у Прокупљу, нарочито у периоду 1879-1900. године, имао је санитет Српске војске, на челу с др Владаном Ђорђевићем.

За све поштоваоце историје српског санитета и медицине није необично што овај рад почињемо са др Владаном Ђорђевићем (1844-1930), хирургом, тадашњим начелником Санитета Српске војске, потоњим дипломатом, писцем, реформатором и визионаром. Др Владан Ђорђевић, оснивач Српског лекарског друштва, Црвеног крста Србије био је и иницијатор формирања Велике нишке војне болнице 22. јануара 1878. године. Отварање Велике нишке војне болнице доноси здравствени препород Нишу и Нишком округу, али и шири мисију по Топлици и другим окрузима.

Привремена војна болница од 1879. године, а Окружна болница од 1881. су заједно у организацији и развоју здравства у Топличком округу, који у свом саставу има Прокупачки, Косанички и Добрички срез.

У **Историји српског војног санитета** др Владан Ђорђевић записује да је др Раб постављен 23. априла 1878. за лекара - шефа I одељења у новооснованој Великој нишкој војној болници. По потреби службе, јуна месеца 1878. године, из Велике нишке војне болнице прекомандован је у Прокупље. Даља улога др Раба, војног лекара по уговору, није нам позната.

У другој половини августа 1878. године у Прокупље долази **др Јован Пелнарж**, који је претходно обављао дужност лекара-шефа III одељења Велике нишке војне болнице. По потреби службе добио је премештај у Прокупље, одакле ће уједно вршити дужност трупног лекара у Куршумлији. Ово нам указује да др Јована Пелнаржа, Чеха, можемо сматрати за једног од првих лекара у Прокупљу и Топличком округу после ослобођења од Турака.

Прокупље добија свог трупног лекара 1879. године, а дужност је поверена **др Јовану Порубовићу**, санитетском капетану II класе. Исте године формира се Привремена војна болница (Прокупачка привремена војна болница), која ће деловати под управом др Освалда Хајнца, санитетског капетана II класе. Ови подаци показују да је највеће заслуге у организацији и развоју здравствене службе у Прокупљу, нарочито у периоду 1879-1900. године, имао Српски војни санитет. У том периоду у Србији су радиле сталне војне болнице у Београду, Крагујевцу и Нишу, а привремене војне болнице у Ћуприји, Карановцу (Краљеву), Прокупљу, Куршумлији, Лесковцу, Врању и Кладову. Привремене војне болнице су формиране тамо где је постојала потреба за њима.

Слика број 2. Локација Привремене војне болнице у Прокупљу (Народни музеј Топлице у Прокупљу)

Пионирску улогу у организацији здравства у Прокупљу преузела је **Привремена војна болница формирана 1879. године**, која две године касније добија сапутника **оснивањем Окружне болнице 1881. године**.

Санитетски и цивилни лекари, здружени у заједничкој мисији, доносе научна сазнања са европских универзитета и примењују их у Прокупљу, по целој Србији. Први лекари били су Руси, Пољаци, Чеси, Јевреји, Словаци, Грци, пречани из Аустроугарске, српски питомци са европских универзитета, а од 1893. и први стипендиста Топличког округа. Савремена медицинска достигнућа и клиничка искуства из Беча, Прага, Париза, Петрограда, Женева, Цириха, Кракова, Берлина и других европских универзитета налазе плодно тло у Србији. У историју српског санитета и српске медицине уписују се као санитетски официри, физикуси, срески лекари, општински лекари, ветеринари или апотекари. Међународни чувари народног здравља, здружени у Топличком округу, учествују у оснивању здравства, његовом развоју у рату и миру, у формирању првих болница и болничке службе.

Биле су то генерације здравствених изасланика које су се, поред организације здравства, бориле у лечењу пнеумоније, морбила (малих богиња), тифуса, шарлаха, дифтерије, срдоболје, туберкулозе, колере, црвеног ветра (инфективног обољења коже) и других болести, сада излечивих и болести које могу да се контролишу. Велики број ових болести данас припада историји не само српске медицине, већ и савремених медицина многих земаља широм света.¹

¹ Поповић - Филиповић, С., Чувари народног здравља Топличког краја, 1878-1912, Acta Medica Hammeumi, Српско лекарско друштво Подружница у Прокупљу, Прокупље, 2022.

Мисију организације и деловања Привремене војне болнице понели су војни лекари - управници др Јован Пелнарж, др Јован Порубовић, др Освалд Хајнц, др Алојз Кумер, др Јован Максимовић, др Јевта Ристић, др Роман Далмајер, др Ервин Штрениг, др Тодор Мишић, др Јосиф Маржик, др Леон Васиљковски, др Благоје Николић и др Милан Пецић и др Ђока Петровић, као окружни физикус.

Управници Привремене војне болнице у Прокупљу у раном периоду били су великим делом српски војни лекари, страни лекари, потом лекари пречани. Они нису били само пионири у организовању здравствене службе, већ су имали и важну улогу у здравственом просвећивању варошког и сеоског становништва целог округа.

У списку управника који следи наведена су имена, према подацима Државног календара Кнежевине Србије, односно Краљевине Србије и Службеног војног листа. О првим привременим војним болницама има мало записа, па овај прилог отуда има посебну вредност у историји Српског војног санитета.

УПРАВНИЦИ ПРИВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ БОЛНИЦЕ У ПРОКУПЉУ И РЕФЕРЕНТИ САНИТЕТА ГАРНИЗОНА У ПРОКУПЉУ 1878-1900.

1878. др Јован Пелнарж, привремени војни лекар у Прокупљу и трупни лекар у Куршумлији

1879. трупни лекар и управник др Јован Порубовић, санитарски капетан II класе

1880. управник др Освалд Хајнц, санитарски капетан II класе

1881. управник др Освалд Хајнц, санитарски капетан II класе, до априла 1881.

1881. управник др Алојз Кумер, санитарски капетан II класе, од априла 1881.

1882. управник др Алојз Кумер, санитарски капетан II класе

1883. управник др Алојз Кумер, санитарски капетан I класе, до фебруара 1883.

1883. управник др Јован Максимовић, сан. капетан II класе, од фебруара 1883.

1884. управник др Јован Максимовић, санитарски капетан II класе

1885. управник др Јован Максимовић, санитарски капетан II класе, до маја 1885.

1885-86. управник др Јован Ђокић, сан. капетан I класе (Српско-бугарски рат)

1887. управник др Јевта Ристић, санитарски капетан I класе

1888. управник др Јевта Ристић, санитарски капетан I класе

1889. управник др Јевта Ристић, санитарски капетан I класе, до јула 1889.

1889. управник др Роман Далмајер, санитарски капетан I класе, од јула 1889.

1890. управник др Роман Далмајер, сан. капетан I класе, до септембра 1890.

1890. управник др Ервин Штрениг, санитарски капетан I класе, од септембра 1890.

1891. управник др Ервин Штрениг, санитарски капетан I класе

1892. управник др Ервин Штрениг, санитарски капетан I класе, до децембра 1892.

1892. управник др Тодор Мишић, санитарски капетан II класе, од децембра 1892.

1893. управник др Јосиф Маржик, санитарски поручник, од фебруара 1893.

1894. управник др Јосиф Маржик, санитарски поручник, до марта 1894.

1895. управник др Леон Васиљковски, контракт. лекар II класе, до марта 1894.

1895. управник др Благоје Николић, сан. II класе, (III 1894. до XI 1895.)

1895. управник др Милан Пецић, санитарски капетан I класе, од новембра 1895.

1896. управник др Милан Пецић, санитарски капетан I класе

- 1897.** управник др Милан Пецић, санитетски капетан I класе, у јесен 1897.
1898. управник др Јован Пелнарж, санитетски капетан I класе
1899. управник-окружни физикус др Ђока Петровић
1900. управник-окружни физикус др Ђока Петровић.²

После вишевековног ропства, ослобођена Топлица се суочава са одласком старих обичаја и доласком нових норми у многим областима, посебно у организацији здравства. Поред редовних дужности, лекари и друго санитетско особље радило је на здравственом образовању и просвећивању становништва. Пионири, чувари народног здравља, применом најновијих медицинских достигнућа допринели су да се модерна европска медицина прими и прошири у целом Топличком округу.

Почетак цивилног здравства је припремљен у Скупштини Кнежевине Србије 1879. године, када је донет привремени санитетски закон, под називом **Закон о установљењу санитетског фонда**, а 1881. **Закон о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља**. Ови закони регулишу оснивања цивилних окружних и среских болница, постављења и дужности физикуса, који истовремено управљају болницама, дужности среских лекара, општинских лекара и бабица.

Др Владан Ђорђевић је на седници Скупштине 19. децембра 1878. године одржао историјски говор о значају народног здравља ради општег материјалног, културног и цивилизацијског напретка српског народа.

У оквиру реформе српског војног санитета, као што смо већ напоменули, донета су два закона, која су имала велики значај за будући развој здравствене заштите у Кнежевини Србији. Били су то **Закон о установљењу Народног Санитетског фонда** (ступио на снагу 1. јануара 1879) и **Закон о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља** (ступио на снагу 1. маја 1881).

Законом о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља предвиђено је формирање и деловање Санитетског одељења при Министарству унутрашњих дела, с задатком да се стара о народном здрављу у целој држави. Прецизиране су обавезе физикуса, окружних, општинских, среских и марвених лекара, општинских и приватних бабица, државних и приватних болница итд. Овом реформом требало је да се упосли нових осамдесет високообразованих лекара, који би у случају рата били лекари батаљона. Било је то време када је Кнежевина Србија имала мали број лекара српске националности, па је морала да ангажује лекаре из иностранства.

Др Владан Ђорђевић је предвиђао да ће, временом, сви лекари бити српске националности. Образлажући своје предлоге он је оставио упечатљиву поруку. **„Осамдесет среских лекара су осамдесет културних центара у нашој држави. Сваки такав човек може нам у његовом срезу вредети као читава нова школа”**.

Према изгласаном закону, сваки срез у Србији требало би да има свог среског лекара. Притом, сваки срески лекар је имао сва права и дужности државног службеника. Дужност среског лекара била је да лечи болеснике, како у среској болници, тако и у среској вароши и по свим среским селима. Поред обавезних лекарских дужности, срески лекар је био и санитетски референт санитетског начелства за све послове санитетске полиције и судске медицине.

Обавезе и посао среског лекара, нису биле само брига о хроничним болеснима, санирање епидемија, пелцовање (калемљење), лечење акутних обољења, честе повреде, већ и мисија ширења здравствене културе, организовање болнице, организација здравствених, просветних и санитарних објеката.

Замислите дужности савремених лекара ургентне медицине и Службу хитне помоћи са дужностима среских лекара. Срески лекари, рецимо у Топличком округу, су обилазили болеснике, од Прокупља до Мердара и других најудаљених села. Врло често

² Државни Календар Кнежевине Србије/Краљевине Србије, Београд, за године: 1878-1914.

лекари су обилазили болеснике у пратњи пандура, како би били заштићени од хајдучких заседа или вукова по планинама.

Организација и надзор над целокупним државним лекарством у Кнежевини Србији био је у делокругу Министарства унутрашњих послова. После бројних расправа и дискусија у Скупштини Кнежевине Србије, указом кнеза Милана Обреновића, 30. марта 1881. године усвојен је и објављен **Закон о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља**. Закон се састојао од 35 чланова, а они су обухватали деловање здравствених установа и здравствених радника. Све ово је био увод, који је предходио оснивању цивилне здравствене установе за подручје Топличког округа.

Податак о оснивању прве Окружне болнице у Прокупљу 1881. године, откривен је и појављује се први пут 2022. године, и то у књизи проф. Славице Поповић-Филиповић „Чувари народног здравља Топличког краја 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића”. Књига је штампана у склопу издавачке делатности Подружнице Српског лекарског друштва Прокупље.

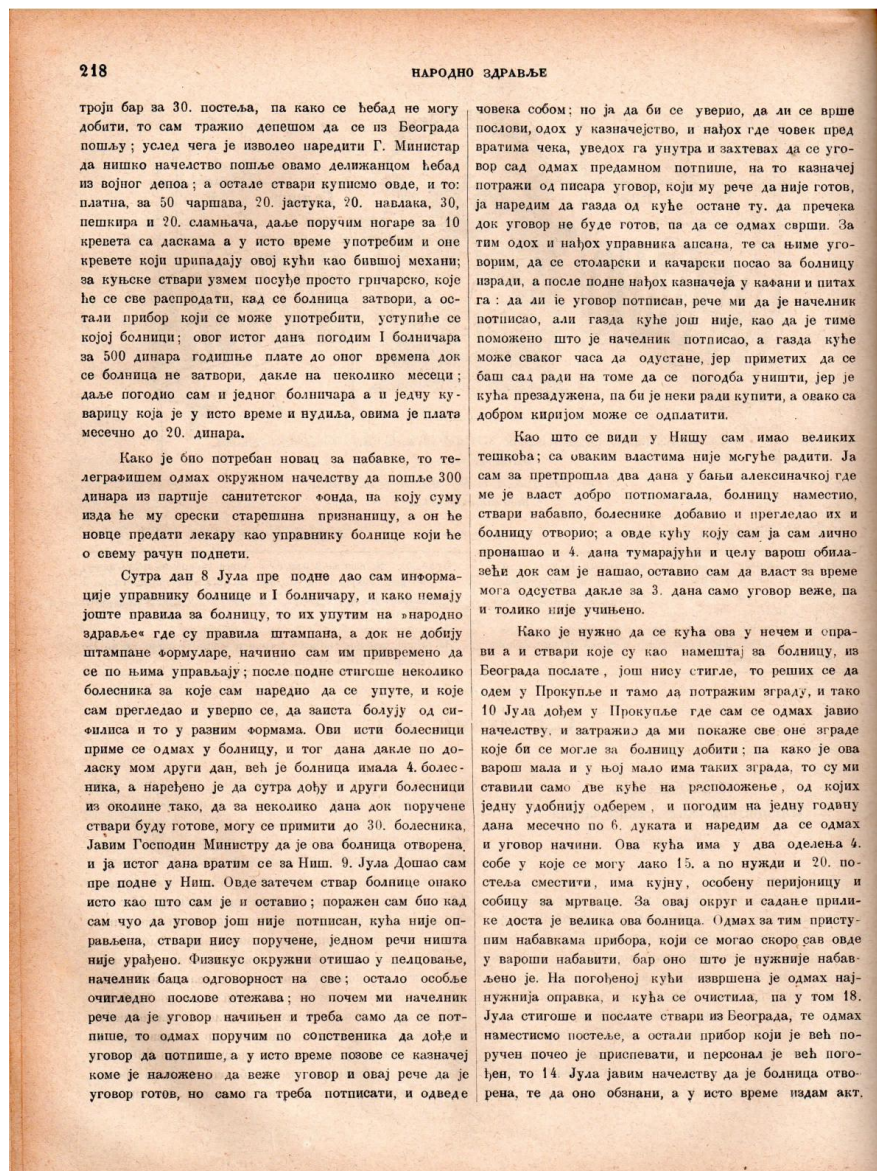
По речима аутора професорке Славице Поповић-Филиповић књига **Чувари народног здравља Топличког краја 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића** посвећена је прецима, њиховим доприносима и заслугама, јер треба имати на уму да поштовањем њихових дана и дела, савременици ће једном постати славни претходници.

У књизи **Чувари народног здравља Топличког краја 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића** наводе се драгоцени подаци из часописа „НАРОДНО ЗДРАВЉЕ” (5. октобар 1881). Народно здравље објављује извештај др Младена Јанковића, инспектора Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, о оснивању болнице у Прокупљу 27. јула 1881. године, по новом календару.

Слика број 3. Часопис „НАРОДНО ЗДРАВЉЕ” (5. октобар 1881.), објављује извештај др М. (Младена) Јанковића о оснивању Окружне болнице у Прокупљу 27. јула 1881. године, по новом календару (Насловна страница Часописа)

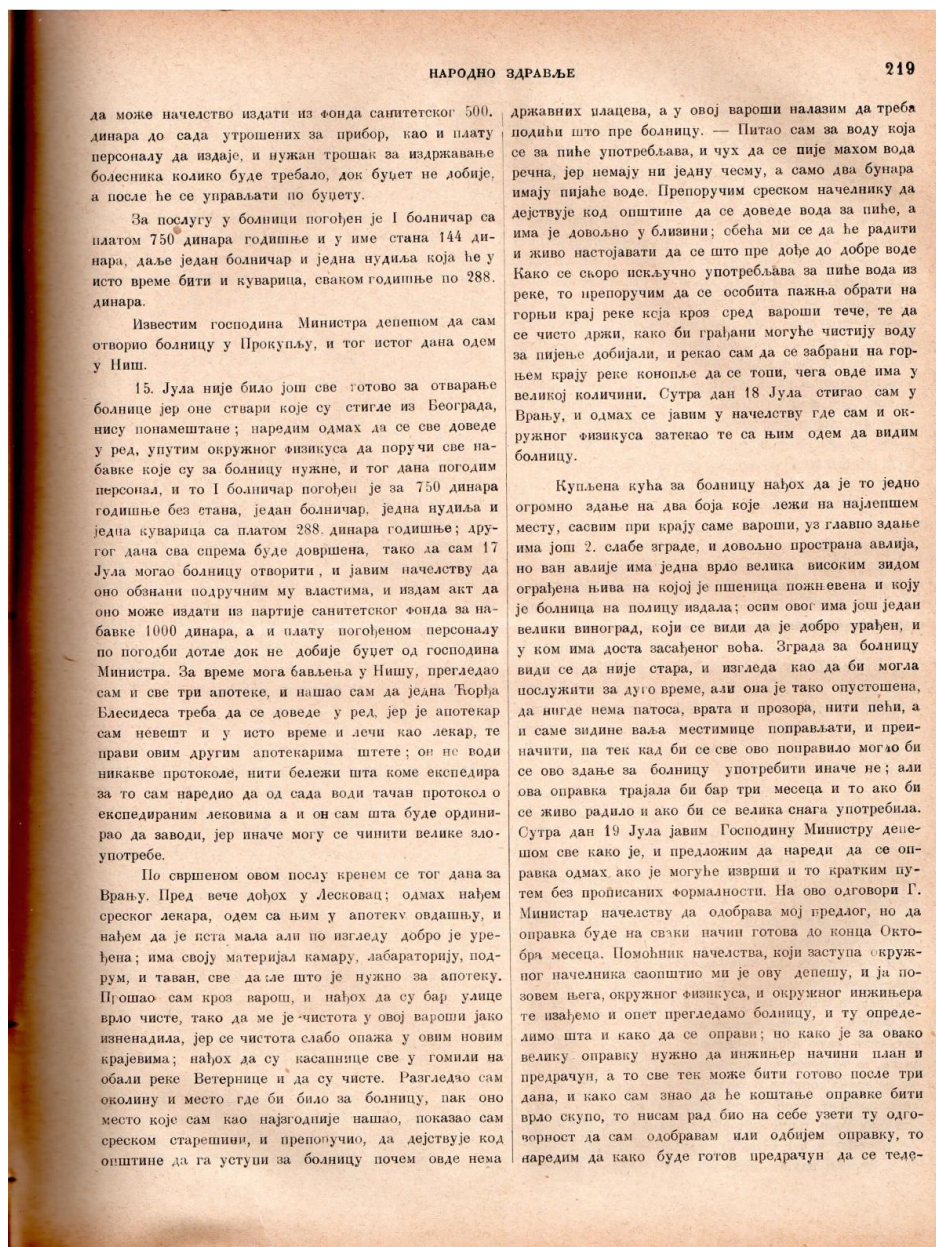
Др Младен Јанковић добија 15. јуна 1881. задатак бр. ЦН 2379 „Да што скорије крене на пут да би отишао у Ниш, Прокупље, Књажевац, Пирот, Врање, Лозницу и Ћуприју, да би тамо устројио и отворио окружне болнице и да као овлашћени изасланик предузме све мере да се дотичне болнице што пре отворе”.

Слика број 4. Часопис „НАРОДНО ЗДРАВЉЕ” (5. октобар 1881.), објављује извештај др М. (Младена) Јанковића о оснивању Окружне болнице у Прокупљу 27. јула 1881. године, по новом календару (Страница 218.)

У Нишу, док чека на намештај за болницу (тј. закупљену кућу за болницу), др М. (Младен) Јанковић записује:

„Реших се да одем у Прокупље и тамо потражим зграду, и тако 10. јула пођем у Прокупље, где сам се одмах јавио начелству и затражио да ми покаже све оне зграде, које би се могле за болницу добити; па како је ова варош мала и у њој мало има таквих зграда, то су ми ставили само две куће на расположење, од којих једну удобнију одаберем и погодим на једну годину дана месечно по 6. дуката и наредим да се одмах и уговор начини.”

Слика број 5. Часопис „НАРОДНО ЗДРАВЉЕ“ (5. октобар 1881.), објављује извештај др М. (Младена) Јанковића о оснивању Окружне болнице у Прокупљу 27. јула 1881. године, по новом календару (Страница 219.)

„На погођеној кући извршена је одмах најнужнија оправка и кућа се очистила, па у том 18. јула стигоше и послате ствари из Београда, те одмах наместисмо постеље, а остали прибор који је већ поручен почео је приспевати, и персонал је већ погођен, то 14. јула јавим начелству да је болница отворена, те да оно обзнани, а у исто време издам акт да може начелство издати из фонда санитетског 500 динара до сада утрошен за прибор, као и плату персоналу да издаје, и нужен трошак за издржавање болесника колико буде требало, док буџет не добије, а после ће се управљати по буџету.

За послузу у болници погођен је 1 болничар са платом 750 динара годишње и у име стана 144 динара, даље један болничар и једна нудиља, која ће у исто време бити и куvariца, сваком годишње по 288 динара. Известим господина Министра депешом да сам отворио болницу у Прокупљу, и тог истог дана одем у Ниш.”

„Сутра дан 25. августа дошао сам у Београд. Као што се из целог овог мог извештаја види ја сам за време мога путовања од 18-ог јуна до 25. августа извршио ово: отворио сам привремену болницу у алексиначкој бањи (данас Сокобања); даље отворио сам сталне болнице у Нишу, Прокупљу, Пироту, Књажевцу и Ћуприји, а за неколико дана биће отворена и у Лозници; у Врању нисам могао за сада отворити јер се оправља купљена кућа, но и тамо ће бити отворена Октобра месеца ове године.

Погледао сам том приликом ове болнице: Смедеревску, Јагодинску, Алексиначку, Шабачку, Ваљевску, Гор. Милановачку и Крагујевачку. Обишао сам и погледао карантин Рачански – Погледао сам ове минералне воде: алексиначку бању, нишку бању, врањску бању, ковиљачу бању и буковичку киселу воду.

Приликом мог путовања свуда где сам допирао разбирао сам, прегледао и уверавао се о апотекама и тачности њиховој; посматрао сам, уколико се где врше закони и прописана правила санитетска; прикупљао и бележио плацеве, који припадају народном санитетском фонду, и најзад гледао сав свуда и обележавао места, која би као згодна послужити могла за подизање болница.”

26. августа 1881. год.
Београд

Инспектор санитетских завода
Др. М. (Младен) Јанковић

Извештај др М. (Младена) Јанковића нам пружа историјски доказ о оснивању прокупачке болнице, потоње Окружне болнице у Прокупљу, данас Опште болнице „Др Алекса Савић” у Прокупљу. Сада се датум **14. јул 1881. године**, по новом календару **27. јул 1881. године** може поуздано сматрати као дан оснивања прве цивилне болнице у Прокупљу.

Формирање и деловање прве цивилне прокупачке болнице од 1881. означава почетак организоване здравствене заштите целокупног становника Прокупља и Топличког округа.

Указом кнеза Милана М. Обреновића, постављани су физикуси, који су истовремено имали дужност да управљају Окружном болницом. Захваљујући подацима Државног календара Кнежевине Србије, потом Краљевине Србије, позната су нам имена физикуса, руководиоца Окружне болнице у Прокупљу.

Календари нам истовремено показују да је физикус, управник био и једини лекар у болници све до 1892. године, када је установљено место лекарског помоћника. Од самог оснивања, болница је имала два болничара, једну нудиљу и једну куварицу и друго помоћно особље.

Срез косанички добија првог лекара 1891. године, постављењем др Леонида Пантазиса. Срез добрички ће од 1894. добити др Ђорђа Кустудића као првог лекара. После неколико година упражњеног места лекара Среза прокупачког, ову дужност обављали су др Хранислав Михајловић 1901/1902. године, Димитрије Милић (1903) и др Алекса Савић, прокупачки срески лекар од 1904. до 1912. године.

Управници ОКРУЖНЕ БОЛНИЦЕ У ПРОКУПЉУ, у периоду 1881-1915.			
	Лекар	Звање	Период службе
1.	Др Стефан Тренчини	физикус и управник	1880-1883.
2.	Др Милан Миловановић	физикус и управник	1885.
3.	Др Коста Андрејевић	физикус и управник	1885-1888.
4.	Др Јосиф Ожељ	физикус и управник	1889-1890.
5.	Др Коста Андрејевић	физикус и управник	1891-1892.
6.	Др Петар Добри	физикус и управник	1893.
7.	Др Ђуро Кустудић	срески лекар и управник	1894.
8.	Др Милан Васић	физикус и управник	1894-1895.
9.	Др Леонида Пантазис	срески лекар и в.д. управник	1895.
10.	Др Михаило Савчић	физикус и управник	1896.
11.	Место празно	физикус и управник	1897.
12.	Др Ђока Јовановић	физикус и управник	1898.
13.	Др Ђока Петровић	физикус и управник	1899-1903.
14.	Др Јован Ђокић	физикус и управник	1904-1905.
15.	Др Владислав Томић	физикус и управник	1906.
16.	Др Димитрије Мицић	физикус и управник	1907.
17.	Др Младен Грујић	физикус и управник	1908-1910.
18.	Место празно	физикус и управник	1911.
19.	Др Јован Ђокић	физикус и управник	1912-новембра 1915.

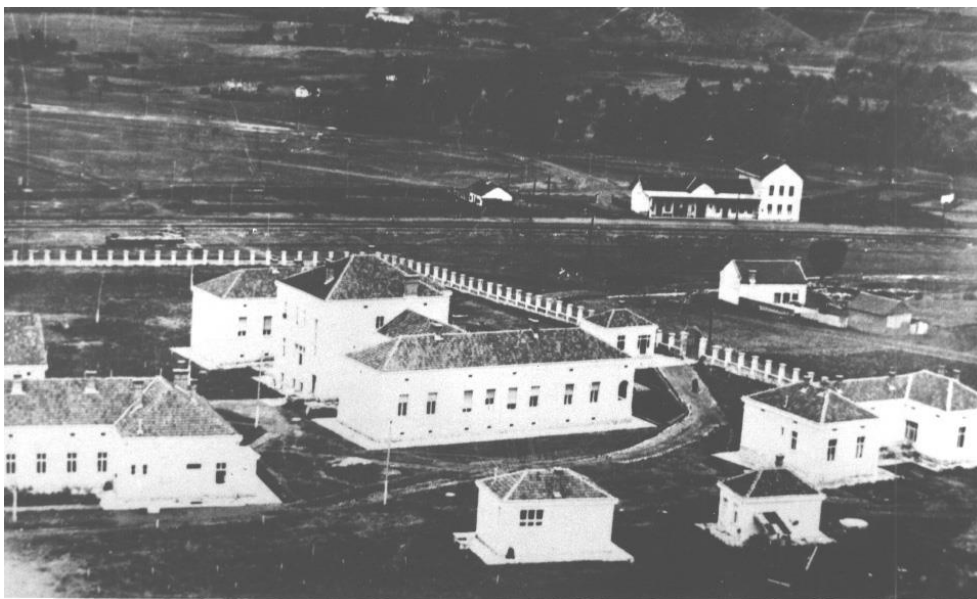
Табела 1. Управници Окружне болнице у Прокупљу, у периоду 1881-1915.

Прва Окружна болница у Прокупљу годинама ће радити у приватним кућама и изнајмљеним просторима. Тек 1928. године је отворена наменска зграда, а велику заслугу за њено подизање има др Алекса Савић, тадашњи министар Народног здравља у Влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Тако је прва зграда намењена за потребе савремене Окружне болнице у Прокупљу, уз помоћ ових средстава и кредита, завршена и отворена 1928. године. За то време изузетно модерна болница с капацитетом од 80 постеља, имала је 14 купатила, електрично осветљење, водовод и канализацију.

Главна и помоћне зграде Окружне болнице су изграђене у насељу Гарић, на месту данашње болнице, која носи име Општа болница „Др Алекса Савић”.

У току свог постојања болница је мењала свој назив, а од фебруара 2012. делује као Општа болница „Др Алекса Савић”, на понос целог Топличког округа и свих лекара који су радили у тој установи.

Слика број 6. Окружна болница у Прокупљу 1929. године (Народни музеј Топлице у Прокупљу)

Окружна болница у Прокупљу, која је радила под различитим именима, у току 141. годину свог постојања, имала је једно заједничко а то је подршка од самог почетка до данас Српском лекарском друштву као симболу лекарске струке српског народа, који је допринео развоју његове медицинске и опште културе.

Подружнице СЛД у Прокупљу, званично постоји и делује од 1947. године. Српско лекарско друштво Прокупље ове 2022. године је обележило 75 година свог постојања.

У склопу свечане академије уприличене поводом обележавања јубилеја 75 година постојања, приређена је и промоција књиге професорке Славице Поповић-Филиповић, која нам враћа сећање на пионире медицине у Топличком крају од 1878. до 1912. године, у којој се налазе биографије свих 12 војних лекара, 15 физикуса и 15 среских лекара који су радили у том периоду.

Сви они су заслужили наше сећање и поштовање за пожртвовану здравствену мисију у времена прошла.

У великом броју лекара, овом приликом више о др Алекси Савићу, вишегодишњем лекару Среза прокупачког Топличког округа.

Др Алекса Александар Савић (1880-1928), родом из Ужица, као срески питомац студирао је медицину у Грацу (Аустрија), где је дипломирао и стекао звање доктора целокупног лекарства.

По дипломирању, 1904. распоређен је за лекара Среза прокупачког, са седиштем у Прокупљу, где је службовао до избијања Првог балканског рата. Уследиле су године мукотрпног рада среског лекара пионира, који нису изискивале само бригу о болеснима, већ и ширења здравствене културе, организације здравствених, просветних и санитарних објеката.

Примењивао је дезинфекцију и изолацију оболелих. Просвећивао је народ, који није имао навику да тражи помоћ лекара. Сарађивао је са учитељима, свештеницима, чиновницима... Нема села до којег није дошао иако су била беспутна, планинска, у близини турске границе на којој су стално избијали сукоби.

Слика број 7. Лекари у Ваљевској болници у Првом светском рату, 1915. године: седе сдесна: др Алекса Савић, др Милан Печић и др Љуба Станојевић; стоје сдесна: др Борибоје Јанковић – Грејач, др Милован Башовић и др Јован Панајотовић. (Музеј науке и технике у Београду - Одсек Музеј медицине СЛД)

Деценијски рад др Алексе Савића у Прокупљу и Топлици обележиле су непрекидне борбе са заразним болестима и акутним обољењима. Колико је заволео Топлицу показао је у априлу 1907. године. Добија премештај у Љубовију, али тамо није желео да иде. Поднео је оставку, да би у септембру исте године поново био постављен за физикуса Топличког округа.

После Балканских ратова постављен је за физикуса Топличког округа на коме га је затекао Први светски рат. Прве две године Великог рата био је управник Резервне болнице у Ваљеву.

Прешао је Албанију, на Солунском фронту именован је за управника армијске болнице, касније управник болнице престолонаследника Александра у Солуну. Једно време био је члан Међусавезничке комисије за хигијену у Солуну и члан Супер-ревизионе комисије Врховне команде.

У Солуну остаје до 1919. године, одакле одлази у Париз где је провео око две године на специјализацији инфективне и интерне медицине.

Био је лични лекар Војводе Живојина Мишића, са којим је, на лични позив енглеског краља, боравио у Лондону. Био је члан српске делегације на Мировној конференцији у Паризу.

Године 1921. године постављен је за управника Нишке обласне болнице, истовремено обављајући и дужност шефа Одељења за унутрашње болести. Нишка болница је веома брзо постала једна од најбољих у Србији. За време његовог управљања, у Нишкој болници отварају се очно, ушно и дечије одељење а саграђена је и зграда заразног одељења. Пожртвованим радом др Алекса Савић, није само унапредио болницу, већ је 1922. године изабран за председника „Лекарског удружења за Ниш и околне округе“, који је радио као подбор Српског лекарског друштва.

У ослободилачким ратовима 1912-1918. године, *поносна Топлица* дала је Друг пешадијски пук првог позива „Кнез Михаило“, један од најхрабријих пукова, који је с

разлогом носио почасни назив „Гвоздени пук“. Таква Топлица је у два наврата, 1923. и 1925. године са великим бројем гласова изабрала др Алексу Савића за свог народног посланика. У Влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 1927. године, био је министар Народног здравља.

За време посланичког и министарског мандата заложио се да све научне институције буду приступачне лекарима и да се здравствена служба и здравственици радници приближе и најудаљенијим планинским селима.

Заложио се за почетак израде јединствених санитарних закона за целу државу, за реорганизацију јавног санитета а понајпре за зидање нових и поправку старих болница на целој територији државе. Тада су сачињени програми за изградњу више болница, посебно планови за водоводе и канализацију.

Крајем 1927. године Министарство народног здравља набавља рентген апарате за болнице у Београду, Нишу, Крагујевцу, Ћуприји, Лесковцу, Пожаревцу, Приштини и Призрену. Као министар др Савић потписао је и решење за набавку првих апарата „Пантостат“ за цистоскопске прегледе за болнице у Чачку и Зајечару.

Нажалост животна путања др Алекса Савића трајала је само пола века. Болести које је прележао током ослободилачких ратова Србије оставиле су трага на здрављу др Савића.

Године 1913. у Кочанима, где је био управник болнице, разболео се од колере. Три године касније, у Ваљеву, где је био управник Резервне болнице, прележао је пегави тифус. У рату је прележао грозницу и дизентерију. Више од 10 година лечио се од туберкулозе бурега.

Др Алекса Савић преминуо је у педесетој години живота, у Нишу 27. јануара 1928. године. Последња воља др Савића била је намењена Прокупчанима и Прокупљу са аманетом да буде сахрањен на Хисару.

Спровод је из Нишке болнице ишао улицама Ниша, Вождовом и Обреновићевом до Саборне цркве где је опело служио епископ Доситеј уз присуство војске, општинске власти и изасланика Владе. Ковчег је преноћио у Гимназији, а 29. јануара 1928. године испраћен је на свој вечни починак на његов Хисар, испод његових борова, које је он посадио.

На врху Хисара, на месту где је сахрањен, захвални Топличани подижу 1932. године споменик, који је уједно и најстарији споменик у Прокупљу. Епитаф на споменику, кога је лично Савић саставио, гласи:

„На овом месту сахрањен је по изричитој жељи да буде у својој Топлици, код својих Топличана, које је тако волео и чијем је добру свој живот посветио.“

Пре него што је умро, потписао је тестамент пред судијом Прокупачког суда за неспорна дела А. Х. Пешића који је написан 16. јануара 1928. године у његовом стану у Прокупљу. Последња воља др Алексе Савића била је да велики део своје имовине остави Прокупљу и Прокупчанима. До Другог светског рата, најбољи књижевни радови ученика о Светом Сави награђивани су легатом др Савића.

На брду Хисар надомак Прокупља, где је сахрањен, и данас постоји „Замак на Хисару“, који је др Алекса Савић завештао народу Топлице да се ту изгради дом са видиковцем **„Болеснима за опоравак, здравима за уживање“** како је написао у тестаменту. Тестаментом је оставио 400.000 динара за изградњу, што је била огромна сума за оно време.

Задужбину Министра народног здравља, др Алексе Савића пројектовао је чувени српски архитекта Драгутин Маслаћ, оснивач Удружења српских инжењера и архитеката и Клуба архитеката, а ентеријер је био дело чувеног Николаја Краснова, архитекте Руског царског двора. Обојица су потписали пројекат **„Замак на Хисару“** који нам је од сопствених ресурса даровао др Алекса Савић. Сада се зове **Савићевац** и представља један од заштитних најпрепознатљивијих знакова Града Прокупља. Налази се

деценијама и на грбу Прокупља. Пут око брда Хисар Прокупчани су назвали **Пут др Алексе Савића**.

Мисију лекара у рату и миру пратила је једна енергична личност, великих организационих способности, разноврсних интересовања и визионарских подухвата.

Залагањем др Алексе Савића изграђена је модерна болница у Прокупљу. Подигнута је зграда резервоара за водовод Прокупља на Боровњаку, који је пошумљен захваљујући др Алекси Савићу. Отворена је Пољопривредна школа у Прокупљу, која још успешно ради и бележи вишедеценијску традицију постојања. Савићевим заузимањем подигнуте су бројне школе, изграђена парна купатила у Куршумлији, Блацу и Житорађи као и шездесетак хигијенских водних објеката.

У циљу увођења хигијенских пијаћих вода настали су бројни бунари, пумпе и чесме у селима: Великој Плани, Белољину, Житном Потоку, Драгуши, Доњој Коњуши, Вичи, Сварчи, Товрљану, Барбатовцу, Влахову, Житорађи, Добром Долу, Рачи, Дубрави, Микуљани, Данковићу, Точану, Лукову, Баћоглави, Вршевцу, Грабовници, Барлову, Пепељевцу, Крчмару итд. И не само то, указом др Алексе Савића извршено је пошумљавање пустих и огољених голети Топличког краја. Само на једном поседу засађено је 50.000 борова, 200 липа, 1.000 јасена, док је брдо Хисар пошумљено са око 40.000 четинара, донесених са Карпата. Ови четинари деценијама красе Прокупље и стару лепотицу Топлицу, реку која тече узбрдо једним делом свог тока, па се тако убраја у редак природни феномен названа **епигенија**.

Др Алекса Савић је одликован Златном медаљом за ревносну службу, Златном медаљом за храброст, Орденом Светог Саве III реда, француским Орденом кавалера Легије части, Орденом белог орла са мачевима IV реда и Лентом ордена Светог Саве I реда, постхумно.

Поред свих српских и француских одличја др Алекса Савић, лекар Среза прокупачког оставио је незаборавно сећање и поштовање међу колегама и у народу, које негују нове генерације зарад благостања садашњости и будућности града Прокупља и целог Топличког округа.

Због свега урађеног у знак захвалности др Алекси Савићу Медицинска школа у Прокупљу од 1990. године и Општа болница од 2012. године носе име по њему. Споменик др Алекси Савићу, рад вајара Драгана Дробњака, откривен је у кругу Опште болнице 2009. године. Једна улица у насељу Јабукар у Прокупљу носи име др Алексе Савића.

Подружница Српског лекарског друштва у Прокупљу априла 2022. године, у склопу обележавања 75. година свог постојања и рада, приредила је и објавила фототипско издање књиге Новице Шаулића „*Лекар у служби свог народа - др Алекса Савић, министар народног здравља*” (Београд, 1936), у знак сећања на великог српског хуманисту. Све о књизи је најбоље речено у уводној речи аутора Новице Шаулића, савременика др Алексе Савића али морамо напоменути и нагласити и политичког опонента:

Пред вама је пример - народног лекара, ратника, управника и шефа, на делу, у схватању савременика, у успомени најдражих, од сељака којима је у рату и у миру био пријатељ и ради којих је створио хигијенску културу у своме крају.

Пред вама је политичар, прави народни представник и министар слуга народних потреба.

Пред вама је лични живот, рушење организма годинама и потпуно предан рад за народ, последња воља у складу са дотадашњим животом: тестаменат којим је највећи део своје имовине оставио народу.

Зато је ова књига живота потребна појединцу, да му покаже рад у служби својој земљи и народу, потребна друштву, да би осетило значај људи који су снага земље и који смрћу остављају место без замене. Помисао на велико дело

ових људи, изградњу заједничкога добра, радости душу а векови му певају песму.

Жртва целога себе је најузвишенија жртва слободи, истини и свемирској љубави. Јер никад нисмо вечности ближе него кад живимо срцем за друге. Најлепша је и највиша срећа бити у служби овог идеала. Оваква служба, истински испуњена радом и несебичном жељом за опште добро, можда је најбоље решење тајне краткотрајнога живота. Ово је разумео и испунио Др Алекса Савић.

Подружница Српског лекарског друштва у Прокупљу 2021. године покренула је иницијативу за поновним рестаурирањем споменика др Алекси Савићу, јер је споменик на платоу према његовој задужбини на брду Хисар, у међувремену начео зуб времена.

СЛД прокупље је поднело и иницијативу за подизање споменика у природној величини др Алекси Савићу, који би био постављен испред новог регионалног Здравственог центра у Прокупљу. Модел споменика је дело Владе Ашанина, академског друштва, родом из прокупачког села Крушевице.

Слика број 8. Макета споменика др Алекси Савићу, фототипско издање књиге „Лекар у служби свог народа“ Новице Шаулића, први број научног часописа Регионалне Подружнице Српског лекарског друштва Прокупље „Acta Medica Hammeumi“

Др Алекса Савић, хуманиста великог срца, срески питамац са обронка Таре, лекар европске културе, градио је мрежу здравства у целом Топличком округу, а Прокупљу даровао смернице здравог и просперитетног здравственог центра, што садашњост потврђује.

У пожртвованој мисији лекара у Топличком округу није био сам ни усамљен. Следиле су генерације, које су оснивањем одељења хирургије, гинекологије, дечије превентивне медицине и других специјалности допринели да данас Општа болница „Др Алекса Савић“ у Прокупљу и Домови здравља у Прокупљу, Куршумлији, Блацу и Житорађи постану центри организованог здравства у Топлици.

Овај рад завршавам с великом захвалношћу професорки Славици Поповић-Филиповић, историчару српске медицине на огромној енергији, ентузијазму и времену, које је уложила у истраживању раног развоја здравства у Прокупљу и целом Топличком округу.

Књигом под насловом *„Чувари Народног здравља Топличког краја, 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића”*, у издању Подружнице Српског лекарског друштва у Прокупљу, на извешан начин професорка Славица Поповић-Филиповић вратила нам је из заборава историју организације здравства и оставила је будућим генерацијама здравствених радника Топлице на понос.

Морамо се борити за културу сећања. Сећање, историја и традиција су у темељу сваког народа. Ако нема тога онда то више није народ него аморфна маса, која може да се обликује као пластелин. Али ако има културе сећања онда је тај народ неуништив.

Књигом *„Чувари народног здравља Топличког краја 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића”* боримо се да освежимо културу сећања и културу памћења нашег народа.

У току обележавања великог јубилеја ове године Подружнице СЛД у Прокупљу, 75 година постојања, ове 2022. године за свој огроман допринос у истраживању историје српске медицине и организације здравства у Топличком округу, професорки Славици Поповић-Филиповић додељена је Повеља као највише признање Српског лекарског друштва у Прокупљу.

У склопу свечаности професорки Славици Поповић-Филиповић у Спомен соби Музеја Топлице у Прокупљу, посвећеној Другом пешадијском пуку „Књаз Михаило”, чувеном Гвозденом пуку, свечано је уручена реплика заставе најодликованијег пука српске војске икада. Тако је професорка Поповић-Филиповић постала прва жена носилац ове велике почести Града Прокупља. Иначе оригинална застава Гвозденог пука била је погребни покров на сахрани Краља Петра Првог Карађорђевића и са краљем сахрањена.

Материјал за рад је коришћен из *„Чувари Народног здравља Топличког краја, 1878-1912, од др Јована Пелнаржа до др Алексе Савића”*, аутора професорке Славице Поповић-Филиповић и *„Историјата СЛД Прокупље 1947-2022”*, аутора др Љиљане Обрадовић и др Срђана Мијатовића у издању Acta Medica Hammeumi, научног часописа Српског лекарског друштва Подружнице у Прокупљу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Груден Милентијевић, И., Заборављен јунак др Владан Ђорђевић, Војна болница Ниш/Народни музеј Ниш, Ниш, 2020. (каталог поводом изложбе посвећен др Владану Ђорђевићу)
2. Државни Календар Кнежевине Србије, за године: 1878-1882.
3. Државни Календар Краљевине Србије, за године: 1883-1914.
4. Јанковић, М., „Извешће Инспектора санитетских завода“, Народно здравље, Београд, 5. октобра 1881, стр. 218-219.
5. Јанковић, М., „Извешће Инспектора санитетских завода“, Народно здравље, Београд, 12. октобра 1881, стр. 236-237.
6. Марковић, М., Топлица у прошлости, Штампарија „Свети Цар Константин“, Ниш, 1932.
7. Маринковић, С., Топлица наш крај, Графика, Прокупље, 1968.
8. Мирчетић, Ж. Д., Прокупље и околина између два светска рата 1918-1941, Прокупље, Скупштина општине Прокупље - Прокупље, Народни музеј - Прокупље, 1998.
9. Поменик погинулих и помрлих лекара и медицинара у ратовима 1912-1918, уредник Радоје Чоловић, Фототипско изд., Београд: Инфинитас/Српско лекарско друштво, 2012, стр. 63.
10. Поповић - Филиповић, С., Чуvari народног здравља Топличког краја, 1878-1912, Acta Medica Hammeumi, Српско лекарско друштво Подружница у Прокупљу, Прокупље, 2022.
11. Поповић, М., Једно пријатељство - Писма Милеве и Алберта Ајнштајна Хелени Савић, CID, Подгорица, 1998.
12. Поповић-Филиповић, С., „Др Алекса Савић (1878-1928) - Велики хуманиста и лекар рата и мира“, I део, Нишки весник, Ниш, новембар 2008. online: Пројект Растко, Историја медицине: (<https://www.rastko.rs/rastko/delo/15156>)
13. Поповић-Филиповић, С., „Осамдесет година од смрти великог српског хуманисте и нишког и прокупачког лекара Алексе Савића (1878-1928)“, Поводом деведесет година пробоја Солунског фронта сећамо се великана српског санитета у време Првог светског рата, II део, Нишки весник, Ниш, бр. 56, јануар 2009; online: Пројект Растко, Историја медицине: (<https://www.rastko.rs/rastko/delo/15156>)
14. Поповић-Филиповић, С., „Пољски лекари и хуманисти у Србији, 1820-1920 (I-IV)“, Свеске, Мали Немо, Панчево, 2020.
15. Поповић-Филиповић, С., „Воде протичу, мостови остају, Вековна свестрана сарадња и пријатељство српског и пољског народа“, Нишки весник, Ниш, новембар 2010; online: Пројект Растко, Историја медицине: (<https://www.rastko.rs/rastko/delo/15156>)
16. Поповић-Филиповић, С., „Горостаси чешке науке и културе даровали српском народу – чешки лекари у традицији Нишког округа“ Нишки весник, Ниш, јул 2011; online: Пројект Растко, Историја медицине: (<https://www.rastko.rs/rastko/delo/15156>)
17. Поповић-Филиповић, С., Чуvari народног здравља у Нишу у рату и миру (1878-1941), Медија центар Одбрана, Београд, 2023. (у припреми)
18. Ристић, Т., Витез скалпела, живот и прикљученија примаријуса доктора Милана Рајковића, Графикс, Прокупље, 2004.
19. Службени војни лист, за године: 1881-1925.
20. Савић, А., „Инфлуенца“, Штампарска радионица Министарства војног, Солун, 1918; Пројект Растко, Историја медицине: (<https://www.rastko.rs/istorija/medicina/delo/13526>)

21. Савић, А., Куга, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1923
22. Сахрана др Алексе Савића”, лист „Време”, 28. јануар 1928.
23. Српски лекари и српске добровољне болничарке у ратовима с Турцима и Бугарима 1912. и 1913. године, приредио Војислав М. Суботић, млађи, Београд, 1919.
24. Тодоровић В., Зељковић Ј., Владан Ђорђевић, „Владан Ђорђевић и историја Српског војног санитета”, Зборник САНУ, Београд, 2020, стр. 37-52.
25. Хиршфелд, Л., Историја једног живота, Српска књижевна задруга, Београд, 1962.
26. Шаулић, Н., Лекар у служби народа, Привредни преглед, Београд, 1936.